

कृतिसमीक्षा

पश्चिमी अद्यतन चिन्तन : उत्तरसिद्धान्त

अमृतादेवी शर्मा

कृष्ण गौतमद्वारा लिखित उत्तरसिद्धान्त (२०७१) पाश्चात्य अद्यतन चिन्तक र उनीहरूका चिन्तनको विश्लेषण गरिएको समालोचनात्मक कृति हो। यस कृतिमा मूल रूपमा अस्तित्ववाद र शून्यवादी दर्शनबाट आधार प्राप्त गरेको उत्तरसंरचनावाद र यसैबाट सम्बल प्राप्त गर्दै स्थापित भएको उत्तरआधुनिक सिद्धान्तलाई विभिन्न आधारमा सबल, समृद्ध र विकसित तुल्याएका तिसजना पाश्चात्य चिन्तकहरूका जीवनजगत, समाज, राजनीति, भाषा, साहित्य, समालोचना, नीति, व्यवहार, संस्कृति, मनोविज्ञान आदिप्रतिका चिन्तन र दृष्टिकोणहरूलाई सात भाग र उनन्तिसवटा शीर्षकमा राखेर अध्ययन गरिएको छ। यसभित्र अस्तित्ववादका अग्रदूत नित्सेदेखि उत्तरआधुनिक चिन्तक मार्टिन हेडेगर, ड्यानियल बेल हुँदै फुकुयामा सम्मका नवीन अद्यतन चिन्तनहरूलाई उनीहरूका जीवनवृत्तका साथमा विश्लेषण गरिएको छ। पाश्चात्य उत्तरआधुनिक सिद्धान्तकार र सिद्धान्तसम्बन्धी नवीन ज्ञान प्रदान गर्न साथै नेपाली समालोचनाका क्षेत्रमा यी नवीन सिद्धान्तहरूको प्रयोगका सन्दर्भमा प्रस्तुत कृति अत्यन्त उपयोगी छ।

प्रस्तुत कृतिको भाग एकमा फ्रेडरिक विलेहम नित्से, क्लाउड लेभी स्ट्राउस र मार्टिन हेडेगरका जीवनीसहित मानवीय जीवन, समाज, भाषा, साहित्य र संस्कृतिप्रतिका उनीहरूका दृष्टिकोणलाई प्रस्तुत गरिएको छ। नित्सेले ईश्वर मृत्युको घोषणा गरेर अस्तित्ववादलाई स्थापित गरेको र उनको यही चिन्तन नै उत्तरआधुनिकताको जग भएको धारणा कृतिमा प्रस्तुत भएको छ। लेभी स्ट्राउसद्वारा स्थापित गरिएको संरचनावादले १९६० का पछिल्ला

वर्षहरूमा मार्क्सवाद र अस्तित्ववादलाई पछाडि पार्दै अग्रभूमिमा आफ्नो प्रभाव जमाउन सफल भएको लेखकीय दृष्टिकोण छ। स्ट्राउसको संरचनावादको आलोचनामा नै उत्तरसंरचनावादको जग खनिएको र यसका प्रवक्ताको रूपमा रहेर मार्टिन हेडेगरले उत्तरआधुनिकतालाई बलियो बनाएको चिन्तन कृतिमा प्रस्तुत भएको छ। अबोधकता, भाषानिष्ठता, कवितात्मकता, अध्यात्मको विध्वंस, अनिश्चयता, अतात्विकता आदिले उनलाई उत्तरआधुनिकताका गुरु बनाएको र उनीबाट नै अध्यात्मको विध्वंस भई विसङ्घटनको प्रारम्भ भएको चिन्तन पुस्तकमा प्रस्तुत भएको छ। नित्से र स्ट्राउसकै चिन्तनका जगमा उभिएर हेडेगरले उत्तरआधुनिकताको स्थापना गरेकाले यी तीन चिन्तकलाई प्रथम भाग अन्तर्गत राखिएको हो।

कृतिमा भाग दुईमा राखिएका टमस सामुयल कुहन, म्यानुअल क्यासलेट, डानियल बेल, रिचर्ड रोटी र लुडविग विटगेन्स्टाइन पुँजीवादी उदार लोकतन्त्र नै सबैभन्दा उत्तम व्यवस्था भएको मान्यता राख्ने उत्तरआधुनिक चिन्तक भएको दृष्टिकोण प्रस्तुत भएको छ। यी चिन्तकहरूद्वारा प्रस्तुत गरिएका चिन्तनको केन्द्र विचारधाराको अन्त्य नै भएको र यस चिन्तनले मूल रूपमा उत्तरआधुनिकतालाई बल पुऱ्याएको निष्कर्ष कृतिमा निकालिएको छ। उनीहरूले प्रस्तुत गरेको विचारधाराको निरर्थकता प्रमुख रूपमा मार्क्सवादी चिन्तन र यसले प्रस्तुत गरेको वर्गीय दृष्टिकोणप्रति नै केन्द्रित छ। प्रस्तुत कृतिमा दोस्रो विश्वयुद्धपछिको सम्पूर्ण विश्वमा सबै (स्त्रीहरू, श्रमिकहरू, बेकारहरू, अनाथहरू एवम् असहायहरू)ले समृद्धिमा सहभागिता पाएकाले यस अधिको विचारधाराको भिडन्त निरर्थक हुन गएको भन्ने चिन्तकहरूका मान्यताप्रति

प्रकारान्तले सहमति नै जनाइएको छ । सम्पूर्ण विश्वका जनतालाई समृद्ध भएको ठान्ने र पुँजीवादी व्यवस्थालाई उत्कृष्ट ठान्ने चिन्तन वस्तुनिष्ठ र तथ्यपरक भने देखिँदैन ।

तेस्रो भागमा ज्याक डेरिडा, मिसेल फुको, रोला बार्थ र ज्याक लकाँ गरी चारजना चिन्तकहरूले प्रस्तुत गरेका दार्शनिक दृष्टिकोणहरूको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । शब्दकेन्द्रवादको विरोध गर्ने डेरिडा केन्द्रद्वारा निर्देशित संरचनालाई भत्काउनुपर्ने धारणा राख्ने अनिश्चयवादी, बहुलवादी चिन्तक भएको निष्कर्ष यहाँ प्रस्तुत छ । कृतिमा मिसेल फुको स्थानीय व्यक्तिका चयन, व्यवहार र पारस्परिक सम्बन्धमा अनगिन्ती किसिमले शक्ति विकसित हुने र यो माथिको वा केन्द्रीय सत्ताको प्रभुत्वबाट नभई तलबाट आउने धारणा राख्ने चिन्तकको रूपमा निरूपित भएका छन् । त्यस्तै, लेखक मृत्युको घोषणा गरी पाठलाई वा लेखनलाई मात्र केन्द्रमा ल्याउने रोला बार्थलाई अद्यतन चिन्तनका महान् प्रणेताको रूपमा चित्रित गरिएको छ । अचेतन नै भाषाको मूल रूप भएको चिन्तनलाई अधि सारेर मनोविश्लेषणलाई भाषासँग जोडेका लकाँको दर्शनले नारीको अस्तित्व नदेख्ने र समग्र नठान्ने भनी केही नारीवादीहरूले विरोध गर्ने गरेको भए तापनि उनको चिन्तनले नारीहरूको अवमूल्यन भने नगरेको चिन्तन कृतिमा प्रस्तुत भएको छ ।

कृतिको चौथो भागमा पाल डी म्यान, ह्यारोल्ड ब्लुम, जोसेफ मिलर, जियोफ्री हर्ट म्यान र हेडेन ह्वाइट गरी पाँच उत्तरयुगीन चिन्तकहरूका सैद्धान्तिक प्राप्तिहरूको लेखाजोखा गरिएको छ । कृतिमा डी म्यानलाई दर्शनलाई साहित्यमा विलयन गर्ने चिन्तक, ब्लुमलाई नवइतिहासवाद, नारीवाद, भाषाविज्ञानवाद, मार्क्सवाद आदिका विरुद्ध मनोविश्लेषण आधारित सिद्धान्तको रचना गर्ने उच्चकोटिका विचारक, आभासवादी समालोचक जोसेफ मिलरलाई व्याख्या कहिल्यै अन्तिम अर्थमा पुग्न सक्दैन भन्ने चिन्तनलाई बलियो रूपमा उठाउने चिन्तक, हर्टम्यानलाई निषेधात्मकता, विलम्बन र अनिश्चयमा केन्द्रित सिर्जनात्मक समालोचक र ह्वाइटलाई अधिइतिहासका सिद्धान्तकारको रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

यसको पुष्टिका लागि चिन्तकहरूद्वारा साहित्य, समाज, संस्कृति आदिप्रति व्यक्त गरिएका विचारलाई विभिन्न उपशीर्षकहरूमा राखी विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा भाग पाँच अन्तर्गत डेल्युज, ग्वाटरी, बर्लीलर्ड र ल्योटार्ड गरी चारजना चिन्तकहरूको सामान्य जीवनीका साथमा उनीहरूको साहित्यिक, दार्शनिक, समालोचकीय योगदानको निरूपण गरिएको छ । यसमध्ये डेल्युज र ग्वाटरीका कृतिहरू सहलेखनमा रहेकोले उनीहरूलाई एउटै शीर्षकमा राखेर अध्ययन गरिएको छ । उनीहरूद्वारा प्रतिपादित सिजोविश्लेषण सिद्धान्त सिजोएषणालाई अचेतनको ज्वालामुखी वा अचेतनको उर्जालाई रूपायित गर्ने मनोविश्लेषणकै एक प्रकार भएको तर्क कृतिमा प्रस्तुत भएको छ । त्यस्तै, बर्लीलर्डलाई यथार्थ, उत्पादन, इतिहास, श्रम, अर्थराजनीति, डिस्कोर्स आदिको अन्त्यको घोषणा गरेर आधुनिकताको अवसान भएको घोषणा गरी उत्तरआधुनिकतालाई टड्कारो पार्ने विच्छेदवादी महान् सिद्धान्तकारको रूपमा र ल्योटार्डलाई उत्तरआधुनिकतालाई परिभाषीकरण गर्ने चिन्तकको रूपमा चित्रित गरिएको छ । बर्लीलर्ड र ल्योटार्डका चिन्तनहरू आधुनिकतावादका राजनीतिक, दार्शनिक, सामाजिक पक्षमाथि आक्रमण साथै समाप्तिको घोषणा गर्ने चिन्तन हुन् जसको मूल अभीष्ट मार्क्सवादमाथि आक्रमण गर्नु नै हो ।

प्रस्तुत कृतिमा भाग छ अन्तर्गत उत्तरआधुनिकतावादविरोधी व्यवहारवादी चिन्तकहरूद्वारा प्रस्तुत गरेका चिन्तनको व्याख्या गरिएको छ । यस अध्यायमा पियरे बड्यु, जिगमन्ट बाउम्यान, उलरिक बेक र इम्यानुअल लेभिनासले उत्तरचिन्तनको वृत्ति र विकासमा पुर्याएको योगदानको चर्चा गरिएको छ । यहाँ बड्युले बानीबेहोरा बुभ्नु मान्छेको समाज र संस्कृति बुभ्नु हो भन्ने चिन्तनलाई बलियो गरी उठाएको धारणा प्रस्तुत भएको छ । बाउम्यानद्वारा प्रतिपादित अद्यतन पाश्चात्य चिन्तनको अर्को नवीन अवधारणा तरल आधुनिकतावादले वर्तमान भूमण्डलीकृत विश्वलाई अनिश्चित, दुविधा र द्विधाभावयुक्त देखेको र सांस्कृतिक दबाव, भावात्मक

आकुलता, राजनीतिक अन्वयोल, भौतिक आस्था जस्ता विषयमा गम्भीर चिन्तन प्रस्तुत गरेको दृष्टिकोण व्यक्त भएको छ। यस भागमा अध्ययन गरिएका चिन्तकहरूमा फर्त एकातर्फ प्रस्तुत कृतिको अध्ययनक्षेत्र उत्तरआधुनिकतामा मात्र सीमित छैन भन्ने देखाउन खोजिएको छ भने अर्कोतर्फ उत्तरसिद्धान्त उत्तरआधुनिकतावाद मात्र होइन भन्ने पुष्टि गर्न पनि खोजिएको छ।

फ्रान्सिस फुकुयामा, हामी के भाभा, एण्ड सडद र सामुअल पी हन्टिडटन कृतिको सातौं भाग अन्तर्गत राखेर अध्ययन गरिएका चिन्तकहरू हुन्। यसमध्ये फुकुयामा र हन्टिडटनलाई हिगेल र नित्से दुबैबाट प्रभाव ग्रहण गरेका उत्तरआधुनिकतावादका वैकल्पिक चिन्तकको रूपमा चित्रित गरिएको छ। उत्तरआधुनिकतावादले बुद्धिवादको विरोध गर्ने तर यी दुबैले बुद्धिवादका साथै पुँजीवादी एकत्वलाई पनि अपनाएकोले वैकल्पिक चिन्तकका रूपमा चित्रित गरिएको हो भन्ने लेखकीय दृष्टिकोण छ। कृतिमा समकालीन भाषानिष्ठतामा प्रतिबद्ध नभई विचारको आँधी उठाएर विश्वलाई चकित पार्ने यी दुई उत्तरचिन्तकको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको धारणा कृतिमा प्रस्तुत भएको छ। कृतिमा फुकुयामालाई उत्तरआधुनिकतावादका वैकल्पिक चिन्तकका रूपमा उभ्याइए तापनि उनको 'इतिहास अन्त्यको घोषणा' र उत्तरआधुनिकतावादका व्याख्याता ल्योटाडको 'महाआख्यानको समाप्ति'मा भने प्रशस्त समानता देखिन्छन्। भाभा डेरिडाली विनिर्माण, लकाँको मनोविश्लेषण र फुकोको डिस्कोर्स सिद्धान्तबाट निर्देशित चिन्तक भएको र सडद पश्चिमद्वारा निर्मित डिस्कोर्सलाई चुनौति दिँदै पूर्वीय ज्ञान, दर्शन, चिन्तन, संस्कृतिको पुनर्निर्माणमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याएका उत्तरऔपनिवेशिक दार्शनिक भएको दृष्टिकोण प्रस्तुत भएको छ। उत्तरवर्ती नवीन ज्ञानको प्रवाहमा यी चिन्तनहरूले पुर्याएको योगदानको गम्भीर अध्ययन गरी मूल्य प्रदान गर्न लेखक सफल देखिन्छन्।

प्रस्तुत कृतिको अन्त्यमा सन्दर्भग्रन्थ विवरण राखिएको छ तर कृतिमा प्रयोग भएका सबै सामग्रीहरूलाई यहाँ उल्लेख गरिएको छैन। सिद्धान्तकार र उनीहरूका

चिन्तनलाई पुष्टि गर्न पादटिप्पणीमा मूल रूप दिइएका सामग्रीको मात्र सन्दर्भग्रन्थ विवरण दिइएको छ। कृतिमा प्रयोग गरिएका सम्पूर्ण सामग्रीको विवरण उल्लेख गर्दा कृतिको मूल पाठ भन्दा बृहत् हुने भएकाले सो असम्भव भएको लेखकीय स्वीकारोक्ति छ।

उत्तरसिद्धान्त पाश्चात्य उत्तरआधुनिक चिन्तन र यसका चिन्तकलाई एकैठाउँ उभ्याएर अध्ययन विश्लेषण गरिएको सैद्धान्तिक समालोचनात्मक कृति हो। यस कृतिमा विशेष गरी ज्ञान, बुद्धि, विवेक, दर्शन, नैतिकता, वर्ग, केन्द्र आदिलाई अस्वीकार गरी मन, भाषा, अचेतन, अनिश्चितता, बहुलता, अलङ्कार, भञ्जन आदिमा केन्द्रित चिन्तन र यसका चिन्तकलाई विभिन्न शीर्षकमा राखेर सुक्ष्म अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। कृतिमा प्रस्तुत भएका चिन्तन, विचार र सिद्धान्तका साथै लेखकीय दृष्टिकोणलाई हेर्दा यी चिन्तनहरू मूल रूपमा मानव, समाज, राजनीति, दर्शन, साहित्य, समालोचना, बौद्धिकता आदिका बारेमा आधुनिकतावाद र अभै विशेष गरी मार्क्सवादी दर्शनले स्थापित गरेका चिन्तनका निषेधमा नै केन्द्रित भएको देखिन्छ। नेपाली समालोचनाको क्षेत्रमा उत्तरआधुनिक नवीन चिन्तनलाई स्थापित र विकसित तुल्याउन र साहित्यलाई समाज, लेखक र विचारबाट अलग्याएर बहुल भाषिक अर्थ र अचेतनका विविध आयाममा स्वतन्त्र अर्थ्याइनुपर्छ भन्ने मान्यतालाई स्थापित गर्न प्रस्तुत कृति अत्यन्त उपयोगी छ। आलोचनात्मक दृष्टि, तार्किकता, मौलिकता र सिर्जनात्मकताले कृतिलाई ओजिलो बनाएको छ।

कृति : उत्तरसिद्धान्त

कृतिकार : कृष्ण गौतम

विधा : समालोचना

प्रकाशक : भृकुटी प्रकाशन

प्रकाशन वर्ष : २०७१

पृष्ठ : ३४०

मूल्य : ९९५।-